

CERTAMEN II.

ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJÁN
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
I. SZAKOSZTÁLYÁBAN

Szerkesztette
EGYED EMESE, BOGDÁNDI ZSOLT, WEISZ ATTILA

Kolozsvár 2015

A kötet megjelenését támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

BETHLEN GÁBOR
Alap

Szerkesztette: Egyed Emese, Bogdándi Zsolt, Weisz Attila

© Szerzők, 2015

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Felelős kiadó: Biró Annamária

Szakmai lektor (művészettörténet): Kovács András
A tanulmányok szövegét korrektúrázta: András Zselyke
Tördelőszerkesztő: Virág Péter
Borítóterv: Idea Plus

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL kft., Gyergyószentmiklós
Felelős vezető: Ambrus Enikő, ügyvezető igazgató

ISSN 2393 – 4328

TARTALOM

A tudományos nyilvánosság mint kommunikáció (Bevezető).....	11
The Scientific Publicity: a Communication	
Publicitatea științifică: a formă a comunicării	
I. NYELV-, IRODALOM-, NÉPRAJZTUDOMÁNY	
Language, Literary and Folklore Studies	
Lingvistică, literatură, etnografie	
1. Kommunikáció, reflexió	
Communication, Reflexion	
Comunicație, reflecții	
PÉNTEK János	
A moldvai magyarokról és a <i>csángó</i> névről a nyelvföldrajz bizonyágai alapján	15
Hungarians in Moldova and the Origin of the Name <i>Csángó</i> According to Linguistic Geography	
Despre maghiarii din Moldova și etnonimul <i>csángó</i> (ceangău) în lumina dovezilor geografiei lingvistice	
KONTRA Miklós	
Hogyan lehet, hogy az Akadémiától a kocsmárosokig mindenki támogatja a magyarok magyarok általi nyelvi diszkriminációját?	26
How Can It Be that All Hungarians, from the Hungarian Academy of Sciences to Bartenders, Support the Linguistic Discrimination of Hungarians by Hungarians?	
Cum se poate ca toți maghiarii, de la Academia Maghiară de Științe din până la barmani, susțin discriminarea lingvistică a maghiarilor de către maghiari?	
TULIT Ilona	
A „Jámbor szándék”-tól az e-tankönyvekig. Az erdélyi magyar közoktatás tankönyveiről.....	38
From „Good Intention” to E-Schoolbooks. On Hungarian Schoolbooks in Transylvanian Public Education	
De la „Buna intenție” la e-manuale. Despre manualele maghiare din învățământului de stat din România	
VÍZI Ildikó	
A hallássérültek kommunikációs lehetőségei	51
Communication Methods for Hearing-Impaired	
Metode de comunicare ale deficienților de auz	
MORITZ Kinga-Éva	
„Károsé hogy sok nyelv vagyon.” Nyelvi reflexió és interdiszciplinaritás Körmöczi János (1763–1836) egyetemi jegyzeteiben	57
„Károsé hogy sok nyelv vagyon.” Reflections on Language and Interdisciplinarity in the University Notes of Körmöczi János (1763–1836)	
„Károsé hogy sok nyelv vagyon.” Reflecții asupra limbajului și interdiszciplinarității în notele universitare ale lui Körmöczi János (1763–1836)	

---

2. Megismeréstervezetek

Projects for Cognition
Proiecte pentru cunoaștere

ANDRÁS Zselyke

A két világháború közti Erdélyi Múzeum szerzőinek tudományfelfogása 65
The Scientific Approach of the Erdélyi Múzeum's Authors in the Interwar Period
Conceptia științifică a autorilor Muzeului Ardelean din perioada interbelică

BALÁZS Imre József

Weöres Sándor és a magyar szürrealizmus műhelyei.....73
Weöres Sándor and the Institutions of Hungarian Surrealism
Weöres Sándor și instituțiile suprealismului maghiar

KOVÁCS Flóra

Elidőzéseink 81
Our Temporizations
Temporizările noastre

3. Kép, modell, polémia

Image, Model, Controversy
Imagine, model, polemică

TAPODI Zsuzsa

Paradigma tudományterületek határmezsgyéjén: imagológia 93
Imagology: a Transdisciplinary Paradigm in the Human Sciences
Imagologia: o paradigmă transdisciplinară în cadrul științelor umane

BÁNYAI Éva

„Erdély-re-prezentációk”. Történetek az Aranykorról.....100
„Re-prezențații de Transilvania”
”Transylvanian Re-Presentations”

BALÁZS Lajos

Egy keresztény kor előtti székely házasságkötési rítus hipotézise 108
Hypothesis on a Szekely Marriage Rite from the Age before Christianity
Ipoteza unui rit de cununie secuiesc din epoca precreștină

DEMETER VOLKÁN Júlia

Közösségi- és énreprezentáció mint kegyességi tett Szatmárnémeti Mihály
Dominica... prédikációs kötetében.....118
Representing the Community and the Self as an Act of Piety in Mihály Szatmárnémeti's
'Dominica...' Sermon Books
Reprezentarea comunității și eului ca și act de cuvioșenie în cartea de predici dominica scrisă
de Mihály Szatmárnémeti

4. Út, utazás, filológia

Roads, Traveling, Philology
Drum, călătorie, filologie

GÁBOR Csilla

Hol található az igaz egyház? Érvek, szerepek, játszmák egy többfordulós polémiaiban
a 17. század első felében 127
Where is the True Church? Arguments, Roles, Games in a 17th Century Polemic
Unde se găsește biserica adevărată? Argumente, roluri, jocuri într-o polemică din sec. al 17-lea

SÍKÓ Beáta	
A (nyugati) vallások reprezentációja 19. századi erdélyi (unitárius) utazók írásaiban...149	
The Representation of (Western) Religions in the Travel Writings of Transylvanian (Unitarian) Travellers	
Reprezentarea religiilor (occidentale) în scrierile călătorilor transilvăneni (unitarieni)	
PAVELKA Orsolya Petra	
Az afroamerikai és a nő ábrázolása elbeszélhetőség és elhallgatás határán.....160	
Afroamerican and Woman Representations on the Boundary between Narratability and Concealment	
Reprezentarea afro-americanului și a femeii între narabilitate și tăinuire	
EGYED Emese	
Mikes-autográfiai Erdélyben. Levél, fordításkötet 168	
Autographs of Mikes in Transylvania. A Letter, a Book of Translations	
Manuscrisse autografe de Mikes Kelemen în Transilvania. Scrisoare, volum de traduceri	
II. TÖRTÉNELEM, ARCHEOLÓGIA	
ZSOLDOS Attila	
Miért éppen Károly? 183	
Why King Charles?	
De ce regele Carol?	
W. KOVÁCS András	
A Wass család cegei levéltára (Lappangó középkori oklevelek a nagyszebeni Brukenthal-gyűjteményben. Levéltár-történeti adatok) 194	
The Archive of the Wass de Cege/Țaga Family (Newly Found Medieval Documents from the Collection of the Brukenthal Museum in Sibiu. Data Regarding the Archive)	
Arhiva familiei Wass din Țaga (Documente medievale regăsite în Colecția de documente a Muzeului Brukenthal. Date privind istoria arhivei)	
SIMON Zsolt	
Az aranykitermelés kezdetei a középkori Erdélyben.....217	
The Beginnings of the Gold Exploitation in Medieval Transylvania	
Începuturile exploatarii de aur în Transilvania medievală	
SIPOS Gábor	
16. századi svájci nyomtatványok a kolozsvári főiskolai könyvtárakban 230	
16 th Century Printed Books from Switzerland in the Libraries of the Colleges from Cluj	
Volume din sec. 16. tipărite în Elveția păstrate în bibliotecile colegiilor din Cluj	
PAKUCS-WILLCOCKS Mária	
Török marha – Türkische Waren: Erdély kereskedelme az Oszmán Birodalommal a 16–17. században a nagyszebeni vámnaplók tükrében 242	
Turkish Wares – Türkische Waren: the Trade of Transylvania with the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries in the Light of the Customs Registers of Sibiu	
Mărfuri turcești – Türkische Waren: comerțul Transilvaniei cu Imperiul Otoman în secolele 16 și 17 reflectat în registrele vamale ale Sibiului	
GLÜCK László	
A hajdúrend az öt máramarosi városban (1624-től a 18. század elejéig) 253	
The <i>Hajdú</i> Social Status in the So-called Five Towns of Máramaros (from 1624 to the Beginning of the 18 th Century)	
Haiducii în cele cinci orașe maramureșene (1624 – începutul sec. al 18-lea)	

EMŐDI András

... *Gröff Kevenhiller Feökamarás Úr Komornyikjának, hogy az Personalis Audientiának meg nyeresében való cooperatióját ajánlotta, hogy annál jobban serénkedgyen benne adtam Titulo Discretionis egy Kemény Tallért...*

Nagyvárad 18. századi szabadságháborúinak költségei 265

The Costs of the Fights for Freedom in Nagyvárad in the 18th Century

Cheltuielile oraşului Oradea aferente iniţiativelor de obţinere a libertăţilor în sec. 18

RÓTH András Lajos

A színes papír történetéből 287

On the History of Colored Papers

Din istoria hârtiilor colorate

SÁRÁNDI Tamás

„Mit gondol, hogy románokból fog hadsereget alakítani?” Adalékok a nemzetiségi kérdés honvédségen belüli kezeléséhez a második világháború időszakában 301

„What are you Thinking, Forming an Army of Romanians?” Contributions to the Nationality Issue within the Hungarian Army During the Second World War

„Ce credeţi, că veţi forma o armată din români?” Contribuţii la problema naţionalităţilor din cadrul armatei maghiare în perioada celui de-al doilea război mondial

III. MŰVÉSZETTÖRTÉNET

KÓNYA Anna

Az alcinai evangélikus templom falképeinek stílusa 317

Stylistic Analysis of the Wall Paintings of the Lutheran Church in Alţâna

Stilul picturilor murale din biserica evanghelică de la Alţâna

SZABÓ Tekla

Óraljaboldogfalva középkori templomának 1400 körüli falképei 328

The Murals Dating Around 1400 from the Sântămărie-Orlea Calvinist Church

Picturile murale din jurul anului 1400 ale bisericii medievale din Sântămărie-Orlea

WEISZ Attila

Gondolatok a szászfenesi római katolikus templom falképeiről 347

Ideas about the Floreşti Catholic Church Murals

Idei despre picturile murale ale bisericii romano-catolice din Floreşti

JÁNÓ Mihály

A szív felajánlása – a kun szokatlan gesztusa a Szent László-legenda falképciklusában 365

The Offering of the Heart. The Peculiar Gesture of the Cuman in the Legend of the Saint

Ladislaus Frescoes

Închinarea inimii. Neobişnuitul gest al cumanului în frescele înfăţişând legenda Sfântului

Ladislau

MIHÁLY Melinda

Néhány újonnan előkerült kolozsvári késő reneszánsz kőfaragványról 377

Data About Recently Found Late Renaissance Monuments from Cluj

Nişte piese de piatră cioplită de stil renescentist târziu găsite recent la Cluj

P. Kovács Klára

Egy toszkán építész Erdélyben: Sigismondo da Pratovecchio da Pisa 383

A Tuscan Architect in Transylvania: Sigismondo da Pratovecchio da Pisa

Un arhitect toscan în Transilvania: Sigismondo da Pratovecchio da Pisa

TARTALOM

PÁL Emese	
A szamosújvári örmény nagytemplom mellékoltárai.....	404
The Side Altars of the Armenian Parish Church in Gherla	
Altarele secundare ale bisericii parohiale armene din Gherla	
BORDÁS Beáta	
A marosújvári kastély két arca: a 18. és a 19. századi állapot	421
Two Appearances of the Country House at Ocna Mureș: Its States in the 18 th and 19 th Centuries	
Cele două fețe ale castelului din Ocna Mureș: starea sa în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea	
IMECS-MAGDÓ Eszter	
Fejér Lajos által Borszékre tervezett szálloda és gyógyterem	443
The Hotel and Cure-Salon at Borszék Projected by Lajos Fejér	
Hotelul și salonul de cură din Stațiunea Borsec proiectat de Lajos Fejér	
Névmutató.....	460
Indexes	
Indice	
Képmelléklet.....	485
List of Illustrations	
Lista de ilustrații	

GLÜCK LÁSZLÓ*

A HAJDÚREND AZ ÖT MÁRAMAROSI VÁROSBAN (1624-TŐL A 18. SZÁZAD ELEJÉIG)

Kulcsszavak: *kora újkori Magyarország, Máramaros vármegye, szabadosok, hajdúk, katonai szolgálat*

A 17. század elejétől az úrbéri viszonyok szigorodásával párhuzamosan általános jelenséggé vált Magyarországon, hogy a jobbágyok mind szélesebb rétege jutott valamilyen kedvezményes, de még az úrbériségen belüli státusba, azaz szabadosságba.¹ A szabadosok közt a rendi társadalomban mindig is akadtak olyanok, akik katonai feladatokat láttak el. Rendszerint arról volt szó, hogy a várbirtokos földesurak a váraik felvigyázásába bevonták a jobbágyaikat, oly módon, hogy őket ezért a szolgálatért cserébe mentesítették más úrbéri terhek alól. Az ilyen, mindig gyalogszeres öröket darabontoknak nevezték.² Korszakunkban már számos helyen kezdtek a földesurak állandó és közvetlen várórzési feladatoktól függetlenül, jellemzően lovas katonáskodásért engedélyezni mentességet a „paraszi” jellegű (közönséges) úrbéri terhek alól. Ezek a lovas-fegyveres szabadosok a kedvezmények meglehetősen különböző szintjére jutottak; legjellemzőbb típusuk társadalmi helyzete lényegesen felülmúlta a darabontokét, és különleges helyet foglaltak el a jobbágyság és a nemesség között.³

A 17. század elején a teljesen újonnan létrejött királyi, ill. fejedelmi szabad hajdústátuson kívül a lovas-fegyveres szabadosságba csatornázódtak a hajdúk társadalmi beilleszkedési törekvései a Felső-Tisza-vidéken és a Tiszántúlon, miután a Bocskai-felkelés főbb katonai eseményeinek lezárultával 1605 végétől napirendre került a letelepítésük kérdése. A hajdúkból lett lovas-fegyveres szabadosokból mindenekelőtt a törökellenes védelem zemplén–szabolcs–bihari szakaszának közeit töltötték ki, ahová előzőleg hasonló szempontból illesztették be a királyi szabad hajdúságot Szabolcsban és a fejedelmi szabad hajdúságot Biharban. Ezek a földesúri hajdúk a hazai lovas-fegyveres szabadosoknak később is a legjellemzőbb és a legmagasabb szintű kiváltságokat élvező, ill. bitorolni merészülő rétegét képezték. Innentől a hasonló státusokra másutt is terjedt a hajdúság elnevezés, ott is – ha nem épp elsősorban ott – ahol a lovas-fegyveres szabadosok nem a már előzőleg fegyverben álló hajdúságból kerültek ki. Vé-

* GLÜCK László (sz. 1979), történész, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete.

1 VARGA JÁNOS: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Akadémiai, Bp., 1969.

2 TAKÁTS SÁNDOR: *A magyar gyalogság megalakulása*. MTA, Bp., 1908. 23. skk.

3 VARGA: *i. m.* 292–304., 439–444.

gül e társadalmi csoport egésze földesúri hajdú néven vált ismertté a tudományos irodalomban is, elsősorban a hajdú kutatásnak köszönhetően.⁴

Az alábbiakban a földesúri hajdúság mint személyi státus egyik esetét mutatom be, amelynek helyszíne a huszti váradalomhoz tartozó, egymással településszövetségi jellegű kapcsolatban álló Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget, vagyis az ún. öt város.

Az öt városban a hajdústátus megjelenésének körülményei aránylag jól ismertek, köszönhetően annak, hogy a folyamatban minden bizonnyal döntő jelentőségű 1624-es úrbéri szerződés meglehetősen részletezően szól az előzményekről.⁵ 1622-ben a Szent Mihály-napi beszercei országgyűlés felhatalmazta a fejedelmet, hogy tanácsosaival tartson nemességvizsgálatot, mivel az egytelkes nemesek elszaporodtak a fejedelmi végvárok uradalmában.⁶ A partiumi vármegyék számára – a törvénycikk rendelkezésének megfelelően – valóban Váradon tartották meg a vizsgálatot, ahol a huszti várhoz tartozó öt város nemessége is megjelent.

- 4 RÁCZ ISTVÁN: *A hajdúk a XVII. században*. KLTE, Debrecen, 1969. (Acta Univ. Debreceniensis, Ser. Hist. 8. – Magyar történeti tanulmányok 2.) 114–141., a földesúriakra 126–141. (a továbbiakban RÁCZ 1969.); SZENDREY ISTVÁN: *Földesúri hajdúk, paraszt katonák = Uő: Tanulmányok a magyar nép történetéből*. KLTE, Debrecen, 1980. (Opera Facultatis Philosophicae Univ. de Ludovico Kosuth nominatae 1.) 7–14. (eredetileg hozzászólás: *A hajdúk a magyar történelemben*. Szerk. Módy György. Déri Múzeum, Debrecen, 1969. [Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok közleményei 10.] 85–89.); DANKÓ IMRE: *A Sajó-Hernád melléki hajdútelepek*. Kazinczy Ferenc Társaság – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely, 1991. (Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei) (eredetileg 1955); Uő: *A körösköz-bihari hajdúság*. Gyula, 1959. (A gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 8–9.); NYAKAS MIKLÓS: *A bihari kishajdú városok története*. Hajdú-Bihar M. Önkormányzat – Hajdú-Bihar M. Múzeumok Igazgatósága, Debrecen, 2005. (Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 5.). A földesúri hajdúk további csoportjaira: DANKÓ IMRE: *Nyírbátor hajdúváros*. Nyírbátor, 1957. (A nyírbátori Báthori István Múzeum füzetei); SZENDREY ISTVÁN: *Nyírbátor hajdújogáról*. Acta Univ. Debreceniensis, Ser. Hist.–Magyar történeti tanulmányok VI–I(1967) 15–24.; Uő: *A nyírség-tiszabíti hajdúság*. Szabolcs-Szatmári Szemle VI(1971) 35–53.; SERES ISTVÁN: *Iktári Bethlen István és Rbédey Ferenc ismeretlen hajdútelepítő oklevelei. Hajdúk a zsákaai várhoz tartozó jóságokon*. Hadtörténelmi Közlemények CXVII(2004) 1234–1241.; MRÁZ VERA: *Egy Zrínyi irat*. Irodalomtörténeti Közlemények LXI(1957). 125.; N. KISS ISTVÁN: *Nemes katonák és katonaparasztk a Zrínyiek muraközi uradalmában, 1638–1720 (Adatok a magyarországi hadszervezet kérdéséhez)*. Hadtörténelmi Közlemények XXX(1983). 339–355.; ZIMÁNYI VERA: *Adalékok a dumántúli hajdúk történetéhez*. Századok XCIV(1960). 286–302.; TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: *Jobbágyok, hajdúk, deákok. A körmendi uradalom társadalmi a 17. században*. Akadémiai, Bp., 1992. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 115.). Lásd még MAKKAI LÁSZLÓ: *A kuruc nemzeti összefogás előzményei (Népi felkelések Felső-Magyarországon 1630–32-ben)*. Akadémiai, Bp., 1956. 47. skk.; NÁGY LÁSZLÓ: *Hajdúvitékek (1591–1699)*. Zrínyi, Bp., 1983. 34. skk., különösen 47–49.; CZIGÁNY ISTVÁN: *A Felső-Tisza-vidék és a Tiszántúl társadalmának militarizációja a 17. század első harmadában. = Bocskai és kora. Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából*. Szerk. Uő, Martin Opitz, Bp., 2005. 67–82.
- 5 *Huszt várához tartozó egytelkes nemesek rendtartása*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle III(1896). 331–334. (a továbbiakban *Egytelkesek rendtartása*). A korábbi időszakból csak reguláris vagy kóbor hajdúk jelenlétéről vannak adatok, így 1604. november 25. körül: Glück László: *A máramarosi sókamara igazgatása és gazdálkódása a Szepesi Kamara fennhatósága idején (1600–1604, 1614–1615)*. Revista Arhivei Maramureşene II(2009). 32.; 1611: RÁCZ 1969. 130.; 1614: Glück: *i.m.* 43.
- 6 *Egytelkesek rendtartása* 331. Vö.: 1622. IX. 29.: art. 4. *Erdélyi országgyűlési emlékek. 1540–1699. I–XXI*. Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp., 1875–1898. (Magyar történelmi emlékek. Országgyűlési emlékek B.) VIII. 110.

Itt sokukat megfosztották előjogaiktól. A huszti uradalom ekkoriban már zálogjogon magánbirtok volt, így a deponáltakat a fejedelem előbb a kincstári kézben lévő Kővár várához akarta csatolni; de azután „*meggondolván, hogy [...] annak proprietása ugyan az ő felségéé*”, mégis a huszti vár magánbirtokosának engedte át őket a zálogösszeg emelése nélkül. (A birtokos a fejedelem öccse, Bethlen István volt.)⁷

Az érintettek tárgyalni kezdtek a földesúrral, hogy ne kelljen visszaszülyedniük jobbágy-sorba. Ehhez a megye támogatását is megnyerték, amelynek főispánját egyébként Bethlen viselte. A közvetítésbe meglehetősen rangos személyeket vontak be: a szerződést írásba fogláló 1624-es oklevelet szentmártonmacskási Macskási Ferenc, bikali Vitéz György, bényei Radák István, bilkei Lipcsei András és szigeti Tordai Miklós deák adták ki mint „közbírák”. (Az első három tekintélyes erdélyi birtokos nemes, Lipcsei régi környékbeli birtokos familiából származott, Tordai pedig egy jeles felemelkedő, vélhetően tordai közrendű származású, Szigetre települt hivatalnok, aki minden bizonnyal birtokos nemességig vitte, egy időben a megye alispánja is volt.)⁸

A megállapodás a földesúr és húsz megnevezett deponált nemes – mint immáron jobbágyai – között jött létre. Utóbbiak státusát az irat lényegében lovas-fegyveres szabadosságban határozza meg, megjelölésként pedig a *hajdú* nevet alkalmazza rájuk.⁹

A szerződés bevezetője három indokot említ: az érintettek kezdeményezését („*magoknak is [...] törekedéseket nem akarván megvetni*”), a megye közbenjárását, valamint azt, hogy a földesúr a közelmúltbeli sok nemességszerzés után „*ez [...] jószágának könnyebbségére, és nyugodalomára akar [...] nézni*”;¹⁰ de a jobbágyrendnek az egész ügyben legfeljebb a korábbi nemességvizsgálat jelenthetett könnyebbséget, nem a deponáltak hajdúvá szabadítása. Valódi okként az előbbi kettőt vehetjük számba, ahol is természetesen a megye közbenjárása már csupán következménye kellett, hogy legyen a deponált nemesek mozgalmának. Az öt városban tehát kimondottan maguknak a leendő hajdúknak a fellépése, társadalmi felemelkedési törekvése hívta létre a hajdústátust. Érthető is, hiszen az ő életükbe tört be az 1622-es nemességvizsgálat egy olyan probléma, amelyre orvosszert kellett találniuk.

Bár a megállapodást név szerint felsorolt személyek kötötték a földesúrral, a hajdúsághoz később csatlakozók helyzete is minden bizonnyal ezt a kész mintát követte az öt városban.

A következőkben a státus feltételeit tekintjük át. A huszti uradalmi hajdúság úrbéres kötelezettsége a fegyveres lovas szolgálat volt, amelyet az 1624-es szerződés szövege háborús és békebeli szolgálatokra oszt, érezhetően az előbbi domborítva ki. Még a pontokba szedett fel-

7 *Egytelkesek rendtartása* 331–332.

8 A Macskási, Vitéz, Radák, Lipcsei családokra: KÓVÁRI LÁSZLÓ: *Erdély nevezetesebb családai*. Barra-Stein, Kolozsvár, 1854. 209–210.; NAGY IVÁN: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XI. Ráth, Pest, 1857–1868. VII. 117. skk., 219–221., IX. 546. skk., XII. 223. skk., ahol az első háromnál megfelelő keresztnévű családtag kiemelkedő szerepére is találhatóak adatok. Tordaira: 1613: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MOL) F 1 X. k. p. 25. (máramarosi sókamari hivatalnok); 1625: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár Kézirattár (a továbbiakban DRNKK) R 2579 361. sz. (Bethlen István familiárisa, birtokos nemes feleség); 1632: DRNKK R 2579 383. sz. (alispán); MOL E 148 fasc. 1865. nr. 39–40. passim (leszármazottak birtokos nemes rokonsága).

9 *Egytelkesek rendtartása* 332–333.

10 Úo. 332.

tételek előtt általánosságban „*az ország huszti végházának lovok hátán való szolgálattya*”-ként utal a hajdúk kötelezettségére. Ezután első helyen következnek a háború idejére szóló rendelkezések. A szerződés megszabta a hajdúk szolgálatának tárgyi feltételeit: „*mindenkor jó paripát tartsanak, és az szükségnek idején az huszti zászló alatt tartozzanak jó paripával, jó szerszámmal, kópiával, állásos fékkel, katonanyereggel felülni úgy, az mint emberséges katona ember szokott felülni lova hátára az szükségnek idején, és addig szolgálni, még az ország zászlói fenlesznek*”. Ilyenkor hópénz is járt nekik a földesúrtól, „*valamíg az ország lovasai fenlesznek, és valamennyi hópénzt az ország ád sóldosinak*”. Ehhez képest a békeidőbeli szolgálat úgy jelenik meg a szerződésben, mintha a megszövegezőinek ötlete sem igen lett volna rá, hogyan lehet majd azt ilyesfajta katonáembereknél hasznosan igénybe venni („*békességnek idein [...] ha az szükség hozza, hogy valami lónak hátán való szolgálattok kívántatnék, tartozzanak az szolgálattal*”). De azért megemlíti a levélhordozást, kikötvé, hogy ezt a terhet mindenfajta részrehajlás nélkül kell a hajdúhadnagynak elosztania.¹¹

A háborús és békés szolgálat súlya a gyakorlatban épp a fordítottja volt annak, mint amit a szerződés szövege a katonáskodás társadalmi tekintélyét szem előtt tartva sugall. A hajdúk szolgálata javarészt a levélhordozásra korlátozódott, amint az pl. az 1685-ös urbárium Hosszúmezőnél tett megjegyzéséből kiderül.¹² 1713-ban pedig, már a hajdústátus elenyészése után, az uradalmi igazgató azt jelenti a feletteseinek a valamikori hajdúkról, hogy a kötelezettségük nem állt másból, mint az uradalmi tisztek leveleinek hordozásából Erdélybe és máshová.¹³ 1618–1670 között a földesurak (Bethlen István, Rhédey Ferenc és Bethlen Druzsina) többnyire maguk is Huszton laktak, ekkoriban az ő leveleiket is bizonyára az uradalmi hajdúk kézbesítették. A nyári félévben, április 24-től szeptember 29-ig egyikük mindig Huszton az uradalmi központnál készenlétben állt, várva a feladatot; ebben a szolgálatban hetente váltották egymást.¹⁴

Az öt városi hajdúk terheinek szabályozása különben megfelel a szokásosnak, a hadba szállástól kezdődő zsoldfizetés ugyanakkor szokatlanul előnyös, minthogy a hasonló szerződések általában két (ritkábban egy) hónapos ingyenes szolgálatot kötnek ki.¹⁵

Sajátos úrbéri kötelezettségeiket az 1624-es szerződés szerint a földesúr „huszti gondviselői”, azaz az uradalmi tisztek hajthatták be a hajdúktól.¹⁶ Az Apafi-kori urbáriumok szerint közvetlenül a várkapitány parancsolt nekik.¹⁷

A hűség motívuma a fegyveres szabadosoknál – tekintettel a biztonsági kérdéseket érintő feladatkörükre – sokkal hangsúlyosabban jelent meg, mint a közönséges úrbéri viszonyban. Általánosak a kiváltságlevelekben, szerződésekből a hűségre vonatkozó nyomatékos intések,

11 Uo.

12 MOL E 156 Reg. fasc. 148. nr. 11. p. 254.

13 „*quorum munus non aliud erat, quam in Transylvaniam aliasque partes literas dominorum officialium Husztiensium [...] portare*” MOL E 148 fasc. 1147. nr. 2.

14 „*a die S. Georgii usque ad diem S. Michaelis unum ex eorum gremio singulis septimanis hebdomadarium Husztini sistere et paratum tenere*”. Uo.

15 A földesúri hajdústátus egyes elemeire RÁcz 1969. 133–139., itt 133–134.

16 *Egytelkesek rendtartása* 332.

17 MOL E 156 Reg. fasc. 148. nr. 11. p. 196. (1684), p. 252., 254. (1685); MOL E 156 Reg. fasc. 123. nr. 3. p. 250. (1685); MOL E 156 Reg. fasc. 148. nr. 11. (1698).

a hűslegeskü kikötése.¹⁸ Az 1624-es öt városi iratból ez éppenséggel kimaradt, szerepel azonban egy kézzelfogható korlátozás, a szolgálatvállalási tilalom: a hajdúk földesuruk engedélye nélkül nem vehettek fel mástól hópénzt, azaz nem állhattak idegennél katonai alkalmazásban.¹⁹

A hajdúk eme sajátos kötelezettségeik ellenében minden közönséges úrbéri teher (1624: *paraszi szolgálat*, 1713: *servitia urbarialia*) alól mentesültek.²⁰ Sikerült azután egyetemleges mentességet kivívniuk a települési terhek alól is (vagyis amelyeket a települési közösség saját céljaira szedett a magisztrátus);²¹ ebben bizonyára az uradalom támogatását élvezték a közönséges jobbágysággal szemben, ahogy a joghatóságnál látni fogjuk. Országos adót azonban közrendüként természetesen változatlanul fizetniük kellett.²²

A tehermentesség mellett a hajdúság másik törekvése a jogszolgáltatási (és igazgatási) autonómiára irányult. Teljesen önálló és a közrendűekével egyenrangú települési közösséget még a nemesség is csak abban a három városban, Huszton, Hosszúmezőn és Szigeten tudott alakítani, amelyekben a nemességszerzés kimagasló arányú volt, és főleg amelyekben a nemesség mellett nem maradt olyan ütőképes közrend, amely a soraiból felemelkedett újdonsült nemeseket a települési közösség keretei közötti megmaradásra tudta volna kényszeríteni. Ehhez képest természetesen a hajdúk valamennyi városban a közrendű magisztrátus hatáskörében maradtak. (A felső-tisza-vidéki és tiszántúli földesúri hajdúságnál, amely jelentős részben a Bocskai-felkelés fejedelmi hajdúságából származó letelepedőkből állt, a helyzet rendszerint ellenkezőleg alakult.)²³

Részleges joghatósági elválásuk azonban olyan magas szintű volt, amely az öt városban egyedülálló a jobbágyságon belüli speciális státusok között, beleértve még a sóvágókat is, akik pedig a klasszikus rendi korban e téren különösen messzire jutottak. Elsőfokon, a közrendű települési törvényszéken a hajdúk pereinek tárgyalásakor a hajdúhadnagy számára helyet kellett biztosítani bírótársként. (Ennyit értek el a sóvágók is, akiket a sóvágóbíró képviselt.) Az itt született elmarasztaló ítéletet azonban a törvényszék vezetője, a főbíró hajdún végre sem hajthatta, ezt a feladatot a hajdúhadnagnak kellett átengedni.²⁴ Fellebbviteli szinten, vagyis a huszti uradalmi úriszéken pedig a hajdúknak sikerült teljesen kizárniuk a többi jobbágyot a felettük való ítélkezésből, és elérték, hogy a törvényszék csak igazi nemesekből állhasson. Az

18 Lásd a főbb kiadásokat: *Hajdu szabadságlevelek*. Közli K[omáromy] A[ndrás]. Történelmi Tár Ú. f. II(1901) 605–610.; Rácz István: *Hajdútelepítések és -kiváltságolások = A hajdúk i.m.* 47–68.; SZENDREY ISTVÁN: *Hajdúszabadságlevelek*. Hajdúböszörmény Város, Debrecen, 1971. (a latin nyelvű iratok csak fordításban; a továbbiakban SZENDREY 1971).

19 *Egytelkesek rendtartása* 332.

20 Uo. és MOL E 148 fasc. 1147. nr. 2.

21 Lásd az Apafi-kori urbáriumokat (a 17. jegyzetben).

22 Uo., valamint lásd még az uradalom ügyeiben kiküldött 1675-ös országos bizottság döntését: MOL E 148 fasc. 1436. nr. 27. (itt mint „török adó”).

23 Rácz 1969. 135–136.

24 *Egytelkesek rendtartása* 333. Megjegyzem, hogy az irat szóhasználata itt következetlennek tűnik, amennyiben előbb „ezen hajdúk hadnagya”-ról, azután pedig „nemes hadnagy”-ról beszél. A magyarázatot a kiadás alapjául szolgáló példány (MOL E 148 fasc. 1436. nr. 28) adja, amelynek javításait a kiadás nem jelzi. E javításokból világos, hogy eredetileg az első esetben is nemes hadnagy (pontosan: „öt [?] városbeli nemes hadnagy”) szerepelt, majd megkezdték a hajdúra javítást, amit aztán a szöveg további részében nem folytattak.

úriszéki ítélet végrehajtása természetesen hajdú elmarasztalt esetében is maradt az urasági tisztartó hatáskörében.²⁵ (A hajdúk a közrendű települési közösséget érintő kedvezményt tehát egyoldalúan a földesúrtól kapták.)

Az igazgatási jellegű fennhatóság tekintetében viszont – amely a kortársak számára a függsnek kevésbé fontos jele volt, mint az igazságszolgáltatás – nem tudunk róla, hogy a hajdúk bármiben is lefűződtek volna a közrendről, leszámítva az úrbéri terhek felosztását, amelyről már esett szó. Sőt maga az 1624-es szerződés rendelkezik, hogy minden hajdú „*az látó-bort, és czégér-pénzt az város bírójának tartozzék kezében adni*”, azaz a magánkocsmatartással kapcsolatos eljárást hajdúk esetében is a városi magisztrátus folytatta le, és szedte be a megfelelő illetéket.²⁶

A hajdúság eredeti megszerzése természetesen csak a földesúron (vagy tisztartóin) keresztül volt lehetséges. Ebben a tekintetben az 1624-es szerződésen kívül tudunk egyedi rangemelésokról is. Az 1684-es urbárium például Hosszúmezónél megjegyzi, hogy az ottani hajdúk közül egyeseket Bethlen István, míg másokat Rhédey Ferenc (földesúr 1648–1667) *immunitált*.²⁷ Az ugyancsak hosszúmezei Csúrka Györgyöt pedig – 1700-as nemeslevelének utalása szerint – előzőleg II. Apafi Mihály (földesúr 1688–1702) tette hajdúvá.²⁸ A hajdúvá emelkedést célul kitűző jobbágyok legfontosabb feladata a tárgyi feltételek (fegyverzet, ló) biztosítása lehetett; vélhetően erre utalnak egy töredékes perben Szigeten, miszerint egy testvérpár egyik tagja a másikat hajdú állapotra „promoveálta”, és erre sokat költött.²⁹

A hajdúi státust egy döntő különbség választotta el minden egyéb szabadosságtól: a földesúr nem vonhatta vissza egyoldalúan, sőt kifejezetten örökletes volt. Az 1624-es szerződés erre így tér ki: a földesúr „*semminémű paraszti szolgálattal nem szolgáltatatta sem magokat, sem maradékjokat, valakik mind magok, és maradékjok közül is arra [a hajdúi szolgálatra] elégségesek lesznek*”.³⁰ Öregség, betegség vagy az apjában elárvult fiú túlságosan fiatal kora – vagyis a szolgálat viselésére való képesség megszűnése – így elvben a státus elvesztéséhez vezetett. Az 1624-es szerződés ugyan nem tartalmaz rendelkezést erre az esetre, az Apafi-kori urbáriumokból azonban már kiderül, hogy ilyenkor a hajdúcsalád pénzen fogadhatott embert. Többször említenek is az összeírások özvegyasszonyokat hajdústátusban, márpedig ők nyilván nem személyesen látták el a szolgálatot. Az 1685-ös urbárium Hosszúmezónél azt is elárulja, hogy a hajdúözvegyek csupán egy gyalogost tartoztak kiállítani.

A hajdústátus elvben megszűnt az esetleges nemességszerzéssel (ill. a manumissióval). Ám akik csak személyükben lettek szabaddá, telkük azonban az úr maradt, azok így is tartoztak úrbéri teherrel. A szabad emberek esetében ez a huszti uradalomban rendszeren éves

25 *Egytelkesek rendtartása* 333.

26 Uo.

27 MOL E 156 Reg. fasc. 148. nr. 11. p. 60.

28 Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Maramureș (a továbbiakban ANR–DJM), Fond 45. Prefectura județului Maramureș, Acta politica irreg. (a továbbiakban Mm. m. lt., Acta pol. irreg.) 73. (18. századi egyszerű másolat).

29 ANR–DJM Fond 46. Primăria orașului Sighetu-Marmației, Registre contemporane de evidență (a továbbiakban Sz. vs. lt., Jkv. és ir.) 1. p. 169–170. (a szigeti nemesi város 1679–93-as jegyzőkönyve).

30 *Egytelkesek rendtartása* 332.

kézpénzadó volt, de adatunk van arra is, amikor egy hajdúból lett armalistát a telke után továbbra is hajdúi kötelezettség teljesítésére rendelték.³¹

Az öt városban meglehetősen egységesen a *hajdú* elnevezést használják a források. Ez a szakirodalomban földesúri hajdúságnak nevezett társadalmi csoportnál korántsem egyértelmű, főleg azoknál nem, akik már előzőleg valódi katonáskodó életmódot folytattak, és az urasági hajdústátus elnyerésével egyidejűleg léptek egyáltalán az illető földesúr jobbágyságába (telepedtek le a birtokán). Ezeket ugyanis sokszor egyszerűen *vitéz*nek, *katonaember*nek vagy éppen *lovasszabados*nak mondják, a *hajdú* kifejezést akár teljesen mellőzve.³² Az öt városban előfordul még a *hussarones* terminus, utalva a földesúri hajdúk könnyűlovas harcmódorára, de csak egy kései adatban, visszatekintőleg (1713).³³

Sokkal méltóbb a figyelemre a *hajdú nemes* megnevezés. A hajdúközösség, egyes hajdúk, valamint a felsőbbsegeik részéről egyaránt van rá adat. 1636-ban az öt városi hajdúság egésze ekként jelent be tiltakozást a vármegyénél.³⁴ Magános alkalmazza önmagára a kifejezést 1635-ben Szigeten, midőn ügyleti tanúként mint „hajdú nemes személy és hűtös polgár” ír alá.³⁵ 1702-ben a vármegye hoz határozatot, hogy egyes öt városi *hajdú nemesek* helyzetéről bizonyáglevelet kell kiadni,³⁶ 1705-ben pedig a II. Rákóczi Ferenc által az öt városi közrendűek és nemesek közti viszályok rendezésére kiküldött bizottság (benne a máramarosi kincstári jószágok adminisztrátorával és a vármegye képviselőivel) nevezi Hosszúmezőnél így a hajdúkat.³⁷ Így szerepelnek végül az 1715-ös összeírásban is.³⁸

A „földesúri hajdúság” nem volt más, mint az úrbéri viszony egy sajátos neme, amelyben a közönséges úrbéresok alapvetően vagyoni értékű szolgálatait katonai jellegű (nek tekintett) szolgálatokkal helyettesítették, és ehhez mint alaphoz járultak további sajátosságok. A státus eme lényegi vonása azonban a rendi berendezkedésben a funkció szempontjából sokkal inkább a nemességhez közelítette a földesúri hajdúkat, mintsem a közönséges jobbágyokhoz, amihez járult még a státusuk fiági örökletessége. Mindez persze, amikor egy kérdés jogi éleséggel merült fel, nem feledtethette a hajdúk közrendű, ill. jobbágy mivoltát.

Jól mutatja ezt a sajátos kettősséget a vármegye 1702-es értékelése néhány frissen nemességet szerzett hajdúról, akik ugyanis már azelőtt (tehát még hajdústátusban) „*nem olyan városi emberek voltak, mint a több városi rend, hanem hadnagyuk volt, s lovakon szolgáltanak az méltóságos huszti possessoroknak*”³⁹ – bár világosan tisztában vannak tehát vele, hogy közrendűekről van szó (a „városi” a helyi szóhasználatban mindig ezt jelenti a nemes ellentétéként), őket a megye szemében a *nemesség kérdése szempontjából* is lényegileg jellemezte a katonai szervezetük (fegyveres mivoltuk) és lovasszolgálatuk. Még egyértelműbb a jószágigazgató 1713-

31 A szigeti Lakatos Simont 1675-ben: MOL E 148 fasc. 1436. nr. 27. Igaz, a rendelkezést idegenek, az uradalom ügyeit rendező országos biztosok adták ki.

32 Varga: *i. m.* 292–304., 439–444. számos példája.

33 MOL E 148 fasc. 1147. nr. 2.

34 ANR–DJM Prefectura județului Maramureș, Protocoale ale congregației comitatului (a továbbiakban Mm. m. lt., Jkv.) I. k. p. 211.

35 DRNKK R 2579 410. sz.

36 Mm. m. lt., Jkv. IX. k. p. 261.

37 MOL E 148 fasc. 1069. nr. 25.

38 MOL N 78 30. téka Com. Mm.

39 Mm. m. lt., Jkv. IX. k. p. 261.

ban, amikor az öt városi hajdúságra úgy utal, mint akiket annak idején a fejedelmek „a nemesekhez hasonlóknak tekintettek”.⁴⁰ Ez, a reputáció, a tekintet, a tekintély volt az, amiben a hajdúk lényegileg eltértek a közönséges jobbágyoktól, és közelítettek a nemesek felé. A „kemény” szempontok tekintetében tehát – amelyek mentén ellenérdekelt társadalmi szereplők (földesúr, közönséges jobbágy) hűsbavágó érdekei álltak szemben – a helyzetnek többé-kevésbé igazodnia kellett a rendi berendezkedés normáihoz, a „puha” szempontok pedig – mint amilyen az elnevezés – aránylag lazán igazodhattak a tényleges életmóddal összefüggő társadalmi tekintélyhez.

Mindez eléggé sajátossá tette a hajdúságot ahhoz, hogy a kortársak olykor a nemességgel és a közrenddel egy sorban említsék mint a településeink lakosságát alkotó rendet.⁴¹ (Ugyanaz korábban a sóvágyókra nézve is előfordult.)

A hajdúk közösségi szervezete formálisan katonai jellegű volt. Élükön öt városi szinten egy hadnagy (*ductor*) állt,⁴² a kisebb egységeket tizedesek vezették,⁴³ s persze feltűnnek még alkalmi képviselőik.⁴⁴ Talán valamiféle gyűlésük is lehetett. A hadnagy elsősorban a feladatellátás parancsnokának tekinthető – mint láttuk, ő osztotta be a levélhordozási terhet –, valamint ő képviselte a rendjüket a közrendű települési törvényszékben a hajdúk pereinek tárgyalásakor.⁴⁵

A hajdústátus és a hajdúközösség fent leírt keretei évtizedeken keresztül alapjáiban változatlanul álltak fenn. Csak rendkívüli körülmények között, Bethlen István és a trónon ülő fejedelem, I. Rákóczi György 1636-os konfliktusa idején (amikor Huszt várát is ostrom alá vették) merült fel a vármegye részéről, hogy a hajdúkat „maga közé fogadja”.⁴⁶ Az 1680-as évek közepén a huszti vár és a megye a Habsburg állandó hadsereg megszállása alá került, így a földesúri közegek mellett megjelent egy másik felsőbbség is az uradalomban, de – Baumgartner kincstári inspektor 1713-as visszaemlékezése szerint – a vár kommandánsai a hajdúk szolgálatait nem vették igénybe, leveleiket – a másutt is szokásos módon – a városok bíráinak adták kézbesítésre.⁴⁷ Érthető, hisz a hajdúk úrbéri alapon tartoztak szolgálattal.

Arról, hogy kifejezetten az érintettek törekedtek volna változtatásra a jogállapotukon, csak a 17. század végéről hallunk, ugyanabból az időből, amikor hajdúszemélyek nagy arányban választják a státusból való kilépés, a nemességszerzés útját is. A hajdúk a huszti uradalom föl-

40 „a [...] *principibus nobilibus pares reputati*”. MOL E 148 fasc. 1147. nr. 2. A fejedelem itt lehet egyszerűen földesúr is, minthogy a huszti uradalom 1618 és 1702 közötti öt magánföldesura közül három volt erdélyi fejedelem vagy választott fejedelem (a két nő pedig ilyennek a felesége).

41 1641: Mm. m. lt., Jkv. I. köt. p. 455.; 1665: MOL E 148 fasc. 1865. nr. 22. p. 20–22.; 1692: Sz. vs. lt., Jkv. és ir. 1. p. 177.; 1700: Mm. m. lt., Jkv. VIII. k. p. 45. – vö.: ANR–DJM Primăria orașului Sighetu-Marmației, Registre contemporane de evidență pentru comunitatea nobiliară (a továbbiakban Sz. vs. lt., Ns. jkv. és ir.) fasc. 7. nr. 3.; 1705: MOL E 148 fasc. 1069. nr. 25.

42 *Egytelkesek rendtartása* 333.

43 Pl. 1665: MOL E 148 fasc. 1865. nr. 22. 4. sz. mell.; 1678: Mm. m. lt., Acta pol. irreg. 1765/23.; 1682: Sz. vs. lt., Jkv. és ir. 1. p. 41.; 1692: uo. p. 177.

44 Pl. MOL E 148 fasc. 1865. nr. 22. 4. sz. mell. (1665).

45 *Egytelkesek rendtartása* 332–333.

46 Mm. m. lt., Jkv. I. k. p. 232.

47 MOL E 148 fasc. 1147. nr. 2. A levél ehhez köti adóteher alá kerülésüket is, itt azonban a porció bejövételéről van szó, márpedig állami adót addig is viseltek a hajdúk, csak más jellegűt.

desura és az öt városi jobbágyság között 1696-tól kibontakozó úrbéri harcban eleinte még hiteles nyilatkozatban (protestációban) hangsúlyozták, hogy a mozgalomban nem részesek, úrbéri kötelezettségük alól nem bújnak ki, és nem is fognak: „az hajdú renden levő atyafiak azzal mentik m[a]gokat hogy ők valamint az előt régenten, úgy mostis rendelt szolgálattal szolgáltak, mostis szolgállyák, ez után is szolgálni fogják ő nagyságát [a földesurat]”.⁴⁸ Célul tűzték azonban ki, hogy felhasználják az alkalmat a közrendű joghatóságtól való megszabadulásra: Apafi máramarosi jószágainak tisztartója, keserű Fráter István 1700-ban azért jegyeztet be tiltakozást a vármegye jegyzőkönyvébe, mert „az hajdúi nevet viselő, de azzal maligne abutáló, és magokat ő [?] nagysága ellen erigáló, s a több városi rend köziben, bírák pálczája alá [korábban] ultro et spontanee bocsátó, és azokat tanácslásokkal, kölcségekkel, fúrcságokkal mindenképpen segéző, és ezután elébbeni (ha mi lehetett is) szabadságokat ex[...]ló emberek is producáltak valamely régen exolecsált, a’ memoria hominum ususban nem forgó transumptumot, akarván ismét magokat annak erejével az bírák pálczája alól (kit nem régen szabad akarattyyok szerint ultro subeáltak) kivenni, et in coetum indubitatorum nobilium aggregálni”.⁴⁹ 1705-ben, amikor II. Rákóczi Ferenc mint fejedelmi földesúr bizottságot rendelt az öt városba a közrendű és nemes lakosok közti vitás kérdések rendezésére, Hosszúmezőnél arról értesülünk, hogy a helyi hajdúk már a nemesi magisztrátus (fellebbviteli szinten tehát elvben egyúttal a vármegye) joghatósága alá kerültek.⁵⁰

A jelek szerint tehát a hajdúknak nem annyira az úrbéri kötelezettségükkel volt bajuk – amely mintegy kifejezte katonai jellegű életmódjuk fikcióját, s ezáltal őket a nemességhez közelítette, a többi jobbágytól pedig inkább elválasztotta –, hanem a joghatóságukkal, amely viszont plasztikusan elegyítette őket a többi jobbágy közé. Jellemző az is a korra, hogy a közönsekés jobbágyság valóságos élethalálharca idején a hajdúrendű úrbéresek előbb inkább a földesúr mellett álltak ki, majd a jobbágyrend szempontjából hátrányos cél elérésére használták ki a helyzetet.

Ha egyszer a hajdústátusban a helyiek társadalmi felemelkedési igyekezete tört utat magának, érdemes megvizsgálni, hogyan éltek ténylegesen a lehetőséggel. A hajdúság felé irányuló mobilitás első ismert esetét, mint említettük, az 1624-es úrbéri szerződés jelenti. Ebben 3 huszti, 3 viski, 2 técsői, 2 hosszúmezei és 10 szigeti hajdú lép fel, összesen 20-an. Sajnos a hajdústátusba való belépés közvetlen megfigyelésére a továbbiakban nincs lehetőségünk. Valószínűleg egyes személyek hajdúvá emelésére került már csak sor, de ezzel kapcsolatban keletkezett okirat nem maradt ránk.⁵¹

Jobban megfogható az ellenkező eset, a hajdústátus elhagyása nemességszerzés révén. (Bár a nemeslevelek csak esetlegesen utalnak a korábbi hajdústátusra.) Egészen az 1690-es évek végéig alig került sor hajdúnál ilyen rangemelésre,⁵² amiből arra következtethetünk, hogy

48 Mm. m. lt., Jkv. IX. k. p. 63.

49 Mm. m. lt., Jkv. IX. k. p. 176.

50 MOL E 148 fasc. 1069. nr. 25.

51 Ilyen iratok azonban másutt előfordulnak (pl. SZENDREY 1971. 225.), és másfajta libertinus esetében kivételképp az öt városban is (MOL F 234 XIII/b. szekrény fasc. 5. „B”, ahol iparos szabadosról van szó). A szabadosságra emelő oklevelek csaknem teljes pusztulását az öt városban többek között e státusok 18. század eleji elhalásával magyarázhatjuk.

52 1668: Baán Kálmán: *Bulyi Jékey Ferencz nagyszöllősi királyi harmincados*. Magyar Családtörténeti Szemle II(1936). 8–9: 6. jegyzet (említés); 1670: MOL E 148 fasc. 1865. nr. 16. 2. sz. mell. (p. 4–7.);

a hajdúi státus aránylag kielégítő volt az érintettek számára. Midőn azonban a közönséges jobbágyság és a földesúr 1696-tól kibontakozó úrbéri viszállya során, azzal összefüggésben 1698–1701 között ismét sorozatos nemesítésekre került sor az öt városban, ezt az alkalmat már a hajdúk közül is aránylag jelentős létszámban használták ki.⁵³

A hajdúk valós létszámáról az összeírásokból tájékozódhatunk. Urbárium a huszti uradalomról sajnos az 1618-tól kezdődő hosszú Bethlen–Rhédey-földesuraság, majd az erdélyi kincstár rövid birtoklása idejéből nem maradt ránk. Az 1676–1702 közötti Apafi-földesuraság idején az öt várost rendre nem névsorosan írták össze az urbáriumokban, bár töredékes létszámadatokat ezek az iratok közölnek a hajdúságra. Ezután csak 1744-ből van névsoros urbárium. Végül rendelkezésre állnak az 1696-os, 1715-ös, 1720-as és 1728-as országos, az 1700-as megyei, valamint az 1701-es öt városi szintű állami adóösszeírások, amelyek mind névsorosak.⁵⁴

Az említett urbáriumok szerint Viskén 1685-ben 7, Técsőn 1684-ben 13, 1685-ben 15, Hosszúmezőn 1684-ben és 1685-ben egyaránt 10 hajdú volt. A három település közti belső arány tehát nagyjából megfelel az 1624-es állapotoknak, abszolút számban azonban az Apafi-kori létszám jóval magasabb. Husztra és Szigetre nincs adat.

1696-ban viszont Viskén és Técsőn is már csak 5-5 hajdút találunk, 1701-ben pedig 2-2-t, ugyanekkor Hosszúmezőn szintén 2-t, Szigeten 10-et, Huszton egyet sem. Teljes létszámukat egyazon időpontban tehát 1701-ből ismerjük, ekkor már csak 16-an voltak. A városok közti arányok továbbra is meglehetősen jól megfelelnek az 1624-es helyzetnek. A hajdúk száma tehát ezekben az években drasztikusan apadt. Ennek sajátos okaként vehetjük számításba egyrészt a huszti uradalom és az öt városi jobbágyság úrbéri viszálját (1696–1702) – amikor is a közönséges jobbágyság 1696-tól kezdve minden úrbéri terhet megtagadott, így ebből a szempontból átmenetileg éppen hogy az ő státusuk jelentett kedvezőbb helyzetet a hajdúságnál –, másrészt az újabb nemességszerzési hullámot az uradalomban (1698–1701).

Az említett úrbéri konfliktus azután olyan tartós eredménnyel ért véget, amely a közönséges jobbágyság helyzetét – a terhek szempontjából – az 1696 előtti állapotokhoz képest jelentősen javította: 1702-ben arról kötöttek szerződést a földesúrral, hogy a továbbiakban teljes úrbéri terhüket egyösszegű készpénzen váltják meg évente. Ezzel a hajdústátus értelmét veszítette. A máramarosi inspektor 1713-as jelentése kifejezetten ehhez az időszakhoz, Paul Kleinburg udvari kamarai tanácsos biztosi kiküldetéséhez (1702) köti a hajdúi státus megszű-

1696 (még a fenti úrbéri konfliktus kitörése előtt): MOL E 148 fasc. 1386. nr. 41. Az első kettőnél a hajdústátusra nincs utalás, de a családok ismertek. Az 1670-es oklevél különben Teleki Mihály huszti főkapitány közbenjárására született, a címerben zöld ruhás lovas.

53 1699-ben pl. a szigeti Orbán Mihály, 1700-ban a hosszúmezei Csurka György szerez nemességet. Mm. m. lt., Acta pol. irreg. 73. (18. századi egyszerű másolatok). 1700-ban a szigeti Tar Márton kap telekexempciót, miután előzőleg ugyancsak II. Apafi Mihály megnemesítette. MOL E 148 fasc. 1865. nr. 4. p. 12.

54 1696: MOL E 156 Reg. fasc. 148. nr. 12. p. 301–344.; 1700: MOL F 49 2. cs. 15.; 1701: ANR–DJM Prefectura județului Maramureș, Acte financiare 12. és ANR–DJM Prefectura județului Maramureș, Documente ordonate pe probleme (a továbbiakban Mm. m. lt., Tárgy sz. ir.) 8. fol. 51v–60r; 1720: MOL N 79 31. téka; 1728: Mm. m. lt., Tárgy sz. ir. 29. (két darabban: fol. 178–207. és fol. 87–98.); 1744: MOL E 156 Reg. fasc. 72. nr. 39, valamint lásd a 17. és a 38. jegyzetet!

nését.⁵⁵ Időnként előfordulnak még hajdúk a forrásokban, ezek státusa azonban már nem azonos az eddig tárgyalttal.⁵⁶ A 18. századi Szigeten már olyan adatok bukkannak fel, amelyek a lakosságot kifejezetten két rendből állónak nyilvánítják. 1739-ben a nemesség és a közrendűek közös gyűlése „*Sziget várossának két statusból, úgymint: nemessi és városi renden valóknak meg egyezett akarattjokból az egész városnak neve alatt és képiben*” intézkedik,⁵⁷ 1747-ben pedig a Hosszúmezővel és Szaplancával közös határ megállapításánál járnak el a város képviselői „*Szigeth várossának nemessi és városi rendből álló egész communitas[á]nak*” nevében.⁵⁸

Végül kik is voltak az öt városi hajdúk? Hiszen a levélhordozásért nem járt fizetés, hadfelkelésbe pedig – ahol szerződésük értelmében zsoldot kaptak volna – legfeljebb kivételképp mentek. A hajdúk bizony azok voltak, mint előzőleg, jobbágyként, esetleg nemesként (akár egytelkesként), aztán megint jobbágyként: parasztok, Szigeten inkább iparosok-kereskedők, ami megélhetést az öt város a többi birtoktalan embernek is kínált.⁵⁹ Talán hatott azért valamit a státus: valamikor az 1639 előtti években a Hosszúmező és Kabolapatak között egy darab erdőért vívott „csata” egyetlen embervesztése Szabó Mihály hosszúmezei hajdú, Thököly valódi seregének egyetlen ismert öt városi tagja pedig Bartos György szigeti hajdú volt.⁶⁰

A nevek tanúsága szerint továbbá mindig jelen volt a hajdúság körében egy marginális elem, amely az utolsó időkben, az 1701 előtti évek nemességszerzése után Visket leszámítva már túlnyomó többségbe került a hajdúságon belül. A helyi önálló gazdálkodó réteg érdeklődésének megszűntével azonban ennek a marginális csoportnak a megélhetési jellegű törekvései (amelyek az alkalmazotti hajdúságban is megvalósulhattak), valamint az uradalom esetleges igénye nem volt képes fenntartani a hajdúrendet.

Az itt tárgyalt hajdúság tehát semmi egyéb nem volt, mint egy rend, azaz egy személyi állapot, amely nem a személyi jog körén kívül eső alapon sarjadt, hanem közvetlenül önmagáért alakították ki az érdekelt társadalmi szereplők, igyekezve igazodni az egyetlen ismert minta, a rendi berendezkedés elveihez, de csak amennyire ezek az elvek az érdekek egyeztetett megvalósulását nem veszélyeztették komolyan.

Ennek az öt városi földesúri hajdústátusnak tudtunkkal egyedi vonása, hogy országos nemesek deponálásából jött létre. Szoros összefüggését a felfelé irányuló társadalmi mobilitással hasonlóképp igazolja a státus történetének ellenkező vége. Miután a közönséges jobbágyság

55 MOL E 148 fasc. 1147. nr. 2. Kleinburg a kincstár által kiváltott uradalmat vette át, valamint a megye és az uradalombeliek viszályait rendezte.

56 Így nevezték a 18. század első évtizedeiben a városok által kiállított, meghatározott keretszámot kitöltő huszárságot, amely azonban nem az úrbéri terhektől, hanem az állami adó felétől volt mentes, és katonai szolgálatait a vár kommandánsának teljesítette. Uo., ill. MOL P 657 Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Joglevelek 8643.; MOL P 1951 A Bethlen család bethleni levéltára, Birtokigazgatási és gazdálkodási iratok 5. t., 1724-nél. Szintén hajdúnak nevezték a jól ismert rendészeti-karhatalmi feladatokat ellátó alkalmazottakat (vö.: RÁCZ 1969. 35.: 145. jegyzet), akikhez hasonlókkal vidékünkön is találkozunk a 18. századtól.

57 Sz. vs. lt., Ns. jkv. és ir. 2. (1739. aug. 15-nél).

58 ANR–DJM Liceul reformat Sighetu Marmatiei, Colectia de documente (a továbbiakban Líc. gy.) 25. (1747. szept. 17.).

59 Pl. 1684-ben Szigeten a város mészároscehe „többire városi és hajdú rendekből áll”. Sz. vs. lt., Jkv. és ir. 1. p. 68. Vö.: a korabeli Körmenddel: Tóth I. Gy.: *i. m.*

60 Líc. gy. 25.; Sz. vs. lt., Jkv. és ir. 1. p. 175–176.

„summára bocsátása” alapján vette el a hajdúság értelmét a potenciális belépők számára, az rövidesen elhalt. Ez az oktényező ugyancsak egyedülálló az eddig ismert hazai lovas-fegyveres szabadosság körében. Az öt város társadalmában történtek alapján mégis azt kell mondanunk, hogy az eset a maga módján tipikus.

THE *HAJDÚ* SOCIAL STATUS IN THE SO-CALLED FIVE TOWNS OF MÁRAMAROS (FROM 1624 TO THE BEGINNING OF THE 18TH CENTURY)

Keywords: *pre-modern Hungary, Máramaros county, semi-freed tenants (libertini), hajdú, military service*

The status of semi-freed tenants (*libertini*) obliged to do military service instead of common servile duties was an inherent part of the social system in pre-modern Hungary. Landlords often called for armed service from their tenants as infantry committed to safeguarding the castle. In return the lord released the rest of rents and services.

What can be observed from the end of the 16th century in the history of this status is symptomatic of the fundamental changes which occurred in Hungarian society by the time, the gradual dissolution of the so-called society of orders. The present study aims to provide a case study of this phenomenon from the North-Eastern part of former Hungary (the treated settlements today: Hust, Viskove and Tyachiv in Ukraine, Câmpulung la Tisa and Sighetu Marmației in Romania).

In these days partly the status of *libertini* canalized the claims for upward social mobility of the *laboratores* – craftsmen, traders, even peasants –, who failed to join the nobility. They managed to reshape the status akin to nobility: to be a *hajdú* became inheritable, and the armed service attached to it was hence a mounted one. The term itself, *hajdú* (*heiduck, hajduk*), is a novelty as used for semi-freed tenants, adopted from the irregular armed force well known in historical literature. When the working class had no more need of this status, it shortly perished (in the first decades of the 18th century).

HAIUCII ÎN CELE CINCI ORAȘE MARAMUREȘENE (1624–ÎNCEPUTUL SEC. AL 18-LEA)

Cuvinte-cheie: *Ungaria premodernă, comitatul Maramureș, libertini, haiduci, serviciu militar*

Așa-numiții *libertini* înarmați constituiau o categorie aparte a societății feudale din Ungaria. Proprietarii domeniilor se foloseau uneori de proprii iobagi pentru păzirea cetăților aflate în stăpânire, acordându-le în schimbul acestui serviciu anumite înlesniri de sub povărilor urbariale. Evoluția acestui statut ilustrează în mod concludent schimbarea radicală a societății începând cu sfârșitul secolului al 16-lea. Studiul prezintă această schimbare prin exemplul unor localități aflate odinioară în nord-estul Ungariei (Huszt, Viskove și Tyacsiv actualmente în Ucraina, Câmpulung la Tisa și Sighetu Marmației în România). În perioada discutată acest statut reprezenta oportunitatea ascensiunii sociale pentru numeroși gospodari, meșteșugari, comercianți și țărani care nu aveau posibilitatea să obțină titlul nobiliar. Se urmărea ca acest statut să semene cât mai mult cu înobilarea: titlul se moștenește iar serviciul militar se executa călare. Denumirea de *haiduc* însă nu are nicio legătură cu haiducimea cunoscută din bibliografie. Statutul astfel creat a dispărut odată ce locuitorii orașelor respective n-au mai avut nevoie de el, și anume în primele decenii ale secolului al 18-lea.